

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ГОЛОВА ВАЛЕНТИНА ВІКТОРІВНА

УДК: 66 (09) "18/19" Лідов

**НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА О. П. ЛІДОВА
У ДОСЛІДЖЕННІ ПЕРЕРОБКИ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ
(80-ТІ РОКИ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії науки і техніки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Скляр Володимир Миколайович,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
завідувач кафедри історії науки і техніки

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
Уткін Олександр Іванович,
Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека НААН,
головний науковий співробітник сектору архівів

кандидат історичних наук, доцент
Глоба Ольга Федорівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
МОН України,
доцент кафедри біології та методики навчання

Захист відбудеться «27» вересня 2018 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

Із дисертацією можна ознайомитися у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

Автореферат розісланий «27» серпня 2018 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 26.373.01
кандидат історичних наук

Т. М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За сучасних умов становлення української державності важливу роль відіграє вивчення та переосмислення розвитку історії хімічної технології. Майже століття політичної заангажованості привели до гострої потреби у виправленні помилок та неточностей, що за цей час заповнили наукову думку. Тому акцентованість уваги сучасних істориків на відновленні творчого доробку малодосліджених або незаслужено забутих хіміків-технологів нині не викликає здивування. Адже саме вони збагатили науково-освітній простір технічних наук та сприяли сталому розвитку промисловості в Україні, який відбувався у 80-ті роки XIX – на початку XX ст.

Яскравою постаттю у розвитку хімічної науки на теренах України був учений-практик, професор Харківського технологічного інституту (ХТІ) Олександр Павлович Лідов (1853–1919). Йому належить вагомий внесок у дослідження проблем текстильного виробництва, інертних газів та переробки нафтопродуктів, технології переробки жирових речовин, клеєварного, шкіряного, миловарного виробництв та добування світильного газу із деревини. Наукові дослідження О. П. Лідова збагатили хімічну науку цілою низкою новітніх розробок, що у своїй більшості впроваджувалися на тогочасних промислових підприємствах.

Тридцять років свого життя О. П. Лідов присвятив науково-педагогічній роботі в ХТІ, він здійснив повну реконструкцію інститутського газового заводу, що забезпечило стовідсоткове опалення та освітлення корпусів. Був незмінним консультантом під час будівництва газових заводів – як у Харківській губернії, так і за її межами. Розроблену науковцем газову піпетку простої будови, ретельно перевірену на практиці, було впроваджено на газових заводах – вона мала значний економічний ефект. У 1887 р. О. П. Лідов отримав патент на «целог» – будівельний матеріал, визначальними ознаками якого були низька ціна за високих експлуатаційних характеристик. Ученому належить пріоритетність у формуванні професійної термінології фарбувальної справи. За його авторством з'явилися такі відомі нам «визначення» та назви органічних пігментів для фарбування: «умбра», «ультрамарин», «феніленова коричнева», «синька» тощо.

Результативність експериментів науковця була значною, про що свідчить особисте запрошення Д. І. Менделєєва задля написання статей із фарбувальної промисловості в Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона¹, Енциклопедичний словник Російського бібліографічного інституту Гранат. Не менше значення мають спільні наукові дослідження О. П. Лідова та В. А. Тихомирова. Вченим належить пріоритет у розробці електролітичного способу відбілювання тканини, який вони репрезентували на Московській промисловій виставці у 1882 р.² Зусиллями О. П. Лідова в ХТІ було облаштовано спільну із Радою з'їзду гірничопромисловців Півдня Російської імперії лабораторію для дослідження якості вугілля (насамперед Донецького басейну), яка відрізнялася

¹ Відділ Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, м. Київ. Ф 165. Спр. 35. 1 арк. (Письмо Д. И. Менделеева, 3 октября 1901 г. (сейф)).

² Лукьянов П. М. История химических промыслов и химической промышленности России. Электрохимическая промышленность / П. М. Лукьянов. – Москва : Наука, 1965. – Т 6. – С. 356–358, 364–368.

новітнім устаткуванням. Однак, діяльність О. П. Лідова майже не згадано у роботах дослідників з історії хімії. Окремі питання, яких торкався у своїх працях професор, – ті, що насамперед стосувалися повторної переробки органічної продукції, – залишаються актуальними і дотепер. Не повністю розкрито роль ученого у розвитку хімічної науки як у ХТІ, так і у межах Наддніпрянської України^{3,4,5,6}. Усі ці аспекти зумовлюють актуальність дисертаційної роботи, а також потребу у комплексному дослідженні науково-педагогічного доробку О. П. Лідова.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі історії науки і техніки у межах плану науково-дослідної роботи за темами: «Історія розвитку науково-освітнього і промислового потенціалу Слобідської України наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст.» (ДР №0116U005545) та «Проблеми краєзнавства та пам'яткознавства Слобожанщини» Центру краєзнавства ім. академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ДР №0112U004969).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження – провести цілісний науково-історичний аналіз життєвого шляху, наукової, освітньої та організаційної діяльності професора О. П. Лідова. Для досягнення поставленої мети визначено наступні задачі:

- дати оцінку стану вивчення наукової проблеми та рівню її джерельної бази, обґрунтувати методологічні засади дослідження;
- висвітлити життєвий шлях, встановити основні періоди діяльності О. П. Лідова;
- охарактеризувати основні напрямки наукових пошуків дослідника, їхнє науково-прикладне значення для розвитку досліджень переробки органічної продукції;
- узагальнити науковий доробок учнів і послідовників ученого у галузі теоретичної та прикладної хімії;
- окреслити напрямки науково-експертної роботи науковця;
- з'ясувати місце репрезентаційної та популяризаторської діяльності О. П. Лідова у контексті його співпраці із видавництвами Енциклопедичних словників Брокгауза та Єфрона і Російського бібліографічного інституту Гранат;
- дати комплексну оцінку результатам навчально-організаційної діяльності професора та обґрунтувати їхній вплив на розвиток хімічної науки у 80-ті рр. ХІХ ст. – на початку ХХ ст.

Об'єкт дослідження – розвиток хімічної технології у 80-ті рр. ХІХ ст. – на початку ХХ ст.

Предмет дослідження – науково-освітня та організаційна діяльність О. П. Лідова, його внесок у розвиток вітчизняної теоретичної та прикладної хімії у 80-ті рр. ХІХ ст. – на початку ХХ ст.

³ Биографический справочник: Выдающиеся химики и ученые XIX и XX столетий, работавшие в смежных с химиею областях науки / М. А. Блох. – Ленинград : Науч. хим.-техн. изд-во, 1929. – Т.1, XLIV. – 512 с.

⁴ Возний В. Ю. Видатні вчені-хіміки / В. Ю. Возний. – Київ : Радянська школа, 1973. – 112 с.

⁵ Лукьянов П. М. История химических промыслов и химической промышленности России до конца XIX века / М. П. Лукьянов. – Москва – Ленинград : изд. Академии наук СССР, 1948. – Т 1. – 542 с.

⁶ Лукьянов П. М. Краткая история химической промышленности СССР. От возникновения химической промышленности в России до наших дней / П. М. Лукьянов. – Москва : Изд. Академии наук СССР, 1959. – С. 224–225.

Хронологічні межі дослідження визначаються роками життя О. П. Лідова (до 1919 р.). Проте в окремих випадках хронологічні межі виходять за встановлені рамки дослідження – з метою повного висвітлення впливу вченого на розвиток органічної хімії, а також у контексті дослідження наукового доробку та досягнень його учнів і послідовників.

Територіальні межі дослідження окреслюються тими містами, з якими була пов'язана діяльність О. П. Лідова: Санкт-Петербургом, Москвою та насамперед – м. Харковом.

Методи дослідження. Дисертаційна робота ґрунтується на загальнонаукових методах: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, типологізації, узагальнення. У процесі дослідницького пошуку залучалися також спеціально-історичні методи: порівняльно-історичний, історично-системний, історико-генетичний, історичного антропологізму, ретроспективний, біографічний, джерелознавчого та бібліографічного аналізу тощо.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- в історії науки і техніки досліджено постать одного із провідних хіміків Наддніпрянської України О. П. Лідова, керівника кафедри органічних та фарбувальних речовин, визначного теоретика і практика, фундатора хімічної науки в ХТІ у 80-ті рр. ХІХ ст. – на початку ХХ ст.;

- систематизовано джерельний матеріал з метою всебічного дослідження наукової і освітньої діяльності О. П. Лідова, встановлено маловідомі факти із життя вченого;

- проаналізовано новаторські дослідження О. П. Лідова у галузі текстильного виробництва, інертних газів, переробки нафтопродуктів, у напрямку технології переробки жирових речовин, клеєварного, лаковарного, шкіряного виробництв та у закладенні підвалин у розвиток екологічної проблематики цих питань;

- сформульовано авторське бачення значення популяризаторської діяльності вченого, зокрема його 278 статей до Енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона і 23 статей до Енциклопедичного словника Російського бібліографічного інституту Гранат;

- з'ясовано результативність експертної діяльності вченого та її важливість для розвитку переробки органічної продукції на початку ХХ ст.;

- окреслено роль О. П. Лідова у формуванні інженерних кадрів; виявлено імена найперспективніших послідовників вченого, які продовжили його наукові пошуки у напрямку текстильного, жирового та газового виробництв;

- узагальнено наукову спадщину, доповнено та розширено бібліографію вченого, зокрема за рахунок енциклопедичних статей та робіт періодичного характеру.

Практичне значення одержаних результатів. Основні висновки дисертаційної роботи використовуються у процесі викладання навчального курсу «Вступ до спеціальності» у НТУ «ХПІ». Окрім цього, матеріали дослідження запроваджено у викладанні курсів «Історія науки і техніки» та «Історія НТУ «ХПІ»». Матеріали дисертаційної роботи можуть бути застосовані під час

написання навчальних посібників, довідників, словників, енциклопедичних видань, присвячених історії розвитку хімічної науки та історії вищої технічної школи наприкінці XIX – на початку XX ст.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати і висновки отримані авторкою самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на Міжнародних і Всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, зокрема, на: XXI Науково-практичній конференції «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MICROCAD-2013)» (Харків, 29–31 травня 2013 р.); 12-й Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (Конотоп, 3–5 жовтня 2013 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств» (Харків, 30–31 жовтня 2013 р.); XIX Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів (Київ, 18 квітня 2014 р.); 13-й Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (Коростень, 16–18 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Духовно-моралістичні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації» (Харків, 5–6 листопада 2014 р.); 19-й Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів «Наука України як фактор національної безпеки» (Київ, 17 квітня 2015 р.); 14-й Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (Київ, Львів, 8–10 жовтня 2015 р.); XI Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 16 травня 2016 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств» (Харків, 26–27 жовтня 2016 р.); 21-й Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Модернізація науково-технічної політики України» (Київ, 15 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)» (Київ, 18 листопада 2016 р.); XII Міжнародній конференції молодих учених та спеціалістів, присвячених 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН (Київ, 19 травня 2017 р.); XII Міжнародній конференції молодих учених та спеціалістів «Наукові історико-бібліографічні читання» (Київ, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції студентів і аспірантів «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 5–6 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (Дніпро, 24–25 листопада 2017 р.)

Публікації: Основні результати дисертаційного дослідження репрезентовано у 24 наукових публікаціях, серед яких 7 наукових статей у фахових наукових виданнях (із них 1 – у зарубіжному науковому виданні, 1 – у електронному виданні), 15 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації зумовлена характером, змістом, метою та конкретними завданнями і зорієнтована на цілісне, взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (338 позицій) та 13 додатків. Загальний обсяг дисертації – 294 сторінка, основний текст роботи викладено на 174 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується авторське бачення актуальності теми дисертаційного дослідження, його зв'язок із науковими програмами; визначено його мету та задачі, об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні межі, наукову новизну результатів, їхнє теоретичне та практичне значення, наведено інформацію щодо апробації результатів.

У **першому розділі «Історіографія проблеми, джерельна база та методи дослідження»** висвітлено стан наукової розробки проблеми, систематизовано джерельну базу й обґрунтовано методологічні принципи та методи наукового пошуку.

У **підрозділі 1.1. «Стан наукової розробки проблеми»** систематизовано та проаналізовано літературні джерела, присвячені діяльності професора О. П. Лідова. У хронологічній послідовності виокремлено три періоди: *за життя науковця* (до 1919 р.), *радянський період* (1919–1991 рр.), *пострадянський період* (з 1991 р.–до початку ХХІ ст.).

Для *першого періоду* характерна незначна кількість праць, які містили опосередковані відомості про наукову роботу О. П. Лідова. Зокрема, значний інформативний потенціал мають періодичні видання «Урочисте засідання Товариства Фізико-хімічних наук 1 грудня 1907 р.»⁷, «Харківський календар»⁸ У процесі творчого пошуку було виявлено енциклопедичні статті, присвячені постаті О. П. Лідова^{9,10,11,12}.

Під час аналізу літератури *радянського періоду* виявлено декілька стислих розвідок у бібліографічних словниках та періодичних виданнях за авторства: П. М. Лук'янова^{2,6,8}, Я. І. Турченка¹³, Л. М. Андреасова¹⁴, В. Ю. Возного,

⁷ Торжественное заседание Общества Физико-Химических Наук 1 декабря 1907 года. Тридцатилетие научной, педагогической и общественной деятельности профессора И. П. Осипова. Х., 1910. 14–39 с.

⁸ Харьковский календарь на 1892. Год двадцатый. Харьковский губернский статистический комитет. Харьков: изд. Харьк. губ. ком., 1892. 622 с.; Харьковский календарь на 1892. Год девятнадцатый. Харьковский губернский статистический комитет. Харьков: изд. Харьк. губ. ком., 1891. 664 с.; Харьковский календарь на 1893. Год двадцать первый. Харьковский губернский статистический комитет. Харьков: изд. Харьк. губ. ком., 1893. 782 с.; Харьковский календарь на 1894. Год двадцать второй. Харьковский губернский статистический комитет. Харьков: изд. Харьк. губ. ком., 1894. 962 с.; Харьковский календарь на 1896. Год двадцать четвертый. Харьковский губернский статистический комитет. Харьков: изд. Харьк. губ. ком., 1896. 822 с.; Харьковский календарь на 1917. Год сорок пятый. Харьковский губернский статистический комитет. Харьков: изд. Харьк. губ. ком., 1917. 511 с.;

⁹ Большая советская энциклопедия / ред. А.М. Прохоров. 3-е издание. М.: изд. Сов. энц, 1973. Т. 14. 434 с.

¹⁰ Биографический словарь / ред. Н.Д. Чечулин. 3-е издание. Спб.: тип. Гл. упр. уделов, 1914. Т. 10. 846 с.

¹¹ Український радянський енциклопедичний словник / ред. М. П. Бажан. К.: вид. Академії наук української РСР, 1967. Т. 2. 855 с.

¹² Энциклопедический словарь / укл. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. Дополнительный том. Спб.: тип. акц. общ. Брокгауз и Ефрон, 1906. Т. II. 79 с.

¹³ Турченко Я. И. Основные пути развития общей, неорганической и физической химии на Украине до 1917 года / Я. И. Турченко. Киев: б.и., 1955. 223 с.

М. А. Блоха, В. А. Волкова¹⁵. Наукові здобутки О. П. Лідова отримали високе визнання у праці Г. І. Дешаліта¹⁶ «Роль О. П. Лідова у розвитку газифікації у Росії».

Історіографічним джерелом вивчення доробку О. П. Лідова стала пам'ятна стаття А. К. Симоняна¹⁷, опублікована після смерті професора у журналі «Масложирова промисловість». У ній наведено важливі факти науково-організаційної діяльності вченого та зазначено головні напрямки його наукового пошуку. У ґрунтовній статті П. І. Гнипа¹⁸ «О. П. Лідов (до 100-річчя від дня народження)» вперше спробували перерахувати публікації хіміка. Сюди входили переважно всі головні монографії вченого та статті у ЖРФХТ. Важливою стала інформація щодо участі О. П. Лідова у консультуванні газових заводів як Харківської губернії, так і поза нею.

До *третього історіографічного періоду* віднесено роботи узагальнюючого характеру Ю. Т. Костенка¹⁹, М. Мчедлова-Петросяна²⁰, Ю. В. Павленка²¹, у яких, на жаль, опосередковано згадано діяльність професора.

Проте, під час державності України почалося переосмислення внеску провідних учених у різні галузі науки. З'явилися нові роботи, присвячені розвитку вищої технічної освіти, зокрема й у НТУ «ХПІ». Це насамперед наукові узагальнюючі праці М. В. Гутник²², О. В. Виноградової²³, С. А. Радогуза²⁴. Сучасні дослідники зосередили увагу на питаннях, які були не достатньо висвітлені у радянський період. Короткий виклад окремих наукових здобутків хіміка міститься у монографії І. М. Шульги²⁵. У ній акцентовано увагу на головних напрацюваннях вченого та співпраці з Д. І. Менделєєвим. Таким чином, історіографічний аналіз засвідчив, що на сьогодні відсутні праці, присвячені дослідженню особистості та наукового доробку професора О. П. Лідова, що робить обрану тему актуальною для подальшого розгляду.

¹⁴ Андреасов Л. М. Деятельность Физико-химического общества при Харьковском университете (1872-1915). Из истории отечественной химии. Х.: Изд-во. ХГУ, 1952. 225–281 с.

¹⁵ Волков В. А. Е. В. Вонский, Г. И. Кузнецова. Биографический словарь. Химики. К.: Наукова думка, 1984 XII, 733 с.

¹⁶ Дешалит Г. И. Роль А. П. Лидова в развитии газификации России. Труды ХПИ им. В. И. Ленина. Серия химико-технологическая. 1957. Т. 13. 5–7 с.

¹⁷ Симонян А. К. Александр Павлович Лидов (1853–1919 гг). Масложировая промышленность. 1984. 28 с.

¹⁸ Гнип П. І. Лідов О.П. (до 100 річчя з дня народження). Вісник АН УРСР № 4. під ред. П.П. Рудницького.К.: Друкарня Видавництва АН УРСР, 1953. – 197 с.

¹⁹ Харьковский политехнический: События и факты / ред. проф. Ю. Т. Костенко Харків: Прапор, 1999. 336 с.

²⁰ Мчедлов-Петросян Н. О. Химия в Харьковском университете. Universitates. 2004 № 4. 12 с.

²¹ Павленко Ю. В., Руда С. П., Хорошева С. А., Храмов Ю. О. Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах. К.: Видавничий дім «Академпереодіка», 2001. 410 с.

²² Основні здобутки вчених, фундаторів хімічної технології у ХТІ наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / В. В. Голова, М. В. Гутник, С. А. Радогуз. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2017. Вип. 47. С. 196–203.

²³ Виноградова О. В. Забезпечення кадрового потенціалу у галузі природничих наук у ХТІ на початку ХХ століття. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Історія науки і техніки*. 2013. № 48. С. 32–39.

²⁴ Радогуз С. А., Голова В. В. Окремі аспекти діяльності у галузі хімічної технології професора Харківського технологічного інституту О. П. Лідова. Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Дніпро, 24–25 листопада 2017 р. Дніпро: спд. «Охотнік», 2017. Частина 1. с. 287–288

²⁵ Шульга І. М. Розвиток хімічної науки у Харківському практичному технологічному, технологічному та хіміко-технологічному інститутах : монографія / І. М. Шульга. Х.: Видавець Рожко С. Г., 2016. 240 с.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази та методів дослідження» викладено результати аналізу опублікованих та неопублікованих джерел, які були різними за змістом, видами та походженням.

Основою дисертаційного дослідження стали, насамперед, роботи О. П. Лідова. З огляду на їхню значну кількість, праці поділено на групи: монографії, курси лекцій, підручники, переклади, редагування, енциклопедичні статті, наукові статті, доповіді, повідомлення. Монографії О. П. Лідова відрізнялися новизною, простотою викладу матеріалу та змістовністю. Завдяки контент-аналізу наукову спадщину О. П. Лідова вдалося розподілити за напрямками: текстильне виробництво (281), дослідження інертних газів (78), питання загальної хімії (45), технологія переробки жирних речовин (18), переробка нафтопродуктів (16), шкіряне (3) та свічкове виробництва (3), миловаріння (3). Виокремлено два головних спрямування досліджень хіміка – текстильне виробництво, а також вивчення властивостей інертних газів.

Головними публікаціями вченого стали «Хімічна технологія волокнистих речовин»²⁶, «Аналіз газів»²⁷, «Стічні води вибілювальних, фарбувальних та ситцевобивних фабрик, їх очищення та знешкодження»²⁸, «Про присутність інших, окрім ціану, азотвуглеводневих газів»²⁹, «Про оксани, аналоги вуглекислоти»³⁰, тощо. Майже всі вони присвячені текстильному виробництву та питанню переробки нафтопродуктів. «Хімічна технологія волокнистих речовин» привернула до себе увагу наукового загалу ще у 1893 р. Вона набула такої актуальності завдяки своїй публікації саме російською мовою. Праця містила значну кількість зарубіжних методів відбілювання та новітніх економічно вигідних рецептів для фарбування тканини у промислових масштабах.

Окрему увагу слід приділити підгрупі праць професора, що стосувалися навчального процесу. До них входили курси лекцій, підручники, переклади, редагування. Зокрема, вивчаючи переклади, зроблені хіміком, можна зробити висновок щодо професійного володіння О. П. Лідовим декількох іноземних мов (німецькою, англійською, французькою та латинню). Велике значення для визначення широти творчого доробку О. П. Лідова мало дослідження енциклопедичних статей до Енциклопедичних словників Брокгауза та Єфрона і Російського бібліографічного інституту Гранат. Дисертанткою опрацьовано 305 статей у енциклопедичних виданнях. Проведено аналіз наукової активності О. П. Лідова за роками та кількістю опублікованих робіт. З'ясовано, що окремі визначення стосувалися не лише однієї галузі хімічної науки: їх можна було віднести відразу до двох напрямків.

²⁶ Лидов А. П. Химическая технология волокнистых веществ / ред. проф. Д.И. Менделеев. Спб: изд. Брокгауза и Ефрона, 1900. 243 с.

²⁷ Лидов А. П. Анализ газов. Харьков: Тип. «Худож. Труд», 1907. 339 с.

²⁸ Лидов А. П. Сточные воды отбельных, красильных и ситцепечатных фабрик, их очистка и обезвреживание Харьков: тип. и лит. М. Зильберберг и С-вья, 1905. – 109 с.

²⁹ Лидов А. П. О существовании других кроме циана азотоуглеродистых газов. Известия Харьковского Технологического Института Императора Александра III. Харьков: тип. и лит. М. Зильберберг и С-вья, 1905 – 1917. Т.5. С. б.н. приплетено.

³⁰ Лидов А. П. Об оксанах, аналогах углекислоты. Харьков: тип. Р. Радомышльского, 1914. – 315 с.

До джерельної бази залучено періодичні видання, в яких публікував свої праці вчений. Серед них слід відзначити Журнал Російського фізико-хімічного товариства (ЖРФХТ), «Вісник жирових речовин», «Вісник Південноросійського товариства технологів». Більшість своїх робіт учений доповідав на засіданнях Російського фізико-хімічного товариства (РФХТ), де проводив і публічні лекції. «Вісник жирових речовин» містив усі експерименти науковця, що не потрапили до щорічних звітів ХТІ. Це були актуальні практичні напрацювання, що розроблялися у лабораторії органічних та фарбувальних речовин, під безпосереднім керівництвом професора.

До *другої групи* неопублікованих джерел входили документи шести архівних установ: Центрального державного архіву вищих органів влади, Інституту рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, Центрального державного історичного архіву України, Архіву Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Державного архіву Харківської області, Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації. Варто відмітити фонд Інституту рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського³¹, у якому зберігається особова справа О. П. Лідова. У ній знайдено унікальні записні книжки ученого, що дисертанткою було вперше залучено до наукового обігу. Масив віднайдених документів дозволив реально оцінити актуальність робіт хіміка. Необхідно зазначити, що про наукове визнання практика свідчило листування з провідним ученим того часу – Д. І. Менделєєвим¹.

До *третьої групи* джерел віднесено музейні фонди НТУ «ХПІ». Для більш повного розкриття експериментальної діяльності професора О. П. Лідова у роботі використано фотоальбом ХТІ, складений ученим особисто, фотокартку хіміка, фото газового заводу ХТІ (реконструйованого за участі професора), лабораторії органічних та фарбувальних речовин та особистого кабінету.

Визначальне значення при написанні роботи мали дані *четвертої групи*, репрезентовані серійними виданнями. Ними стали статті у «Вістях Харківського технологічного інституту Імператора Олександра III», «Звіти Товариства фізико-хімічних наук при Харківському університеті», ЖРФХТ. У неофіційній частині Звітів представлено інформацію щодо щорічних рапортів професорів, виконаних робіт підрозділів тощо. Із даних, поданих у ЖРФХТ створено повну картину наукового зростання хіміка та досліджено багатопрофільність наукового доробку О. П. Лідова. Праці «Фізико-хімічної секції товариства дослідних наук при Харківському Імператорському університеті» засвідчували тісну співпрацю професорів Харківського університету та ХТІ наприкінці XIX ст. Проведення публічних лекцій, робота в Аналітичній комісії та у Комісії щодо діяльності Женевського конгресу у 1892 р. об'єднали наукову еліту двох найпотужніших закладів вищої освіти Харкова, що доведено завдяки знайденій інформації.

У процесі роботи над дисертацією використано як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи, важливе значення для роботи мали саме *спеціально-історичні*. Під час аналітично-узагальнюючого етапу дослідження особливу увагу

³¹ Відділ Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, м. Київ. Ф 165. Спр. 1-2, 3-4. 7 арк. (Личное дело А. П. Лидова (биография, формулярный список), конец XIX – начало XX ст.)

приділено методу *періодизації*. *Біографічний* – дозволив визначити цінність особистих записників професора та найбільш повно дослідити його життєвий шлях. Актуальним стало використання *проблемно-хронологічного* методу, застосованого протягом усього дослідження. Ним користувалися насамперед для розподілу історіографічного доробку вченого за хронологічною послідовністю та виявлення причин поступової зацікавленості та стихання інтересу ученого до того чи іншого напрямку органічної хімії у різний проміжок часу. За допомогою принципу *історизму*, дисертантка розкрила процес розвитку хімічної науки та особистий внесок О. П. Лідова у кожен із різноманітних галузей його діяльності. Для визначення важливості доробку О. П. Лідова були використані *допоміжні (спеціальні)* засоби наукового дослідження. До них слід віднести побудову гістограм та таблиць у програмі Excel. Таким чином, аналіз джерельної бази дозволив глибоко розкрити багатогранність постаті О. П. Лідова, його внесок у розвиток промислової хімії у 80-ті рр. XIX – на початку XX ст.

У другому розділі **«Формування наукових пріоритетів О. П. Лідова»** представлено результати дослідження його життєвого шляху. Відтворено цілісну картину становлення особистості та наукового світогляду майбутнього провідного вченого. Розроблено періодизацію життєвого та творчого шляху вченого, виокремлено *чотири періоди*.

У підрозділі 2.1. **«Основні чинники становлення науковця»** здійснено комплексне дослідження постаті О. П. Лідова, його навчання у Московській гімназії (1866–1870 рр.), Московському університеті (1870–1872 рр.) та згодом у СПбТІ (1872–1877 рр.). Визначальним етапом формування особистості О. П. Лідова стало навчання у СПбТІ, де він паралельно працював лаборантом у хімічній лабораторії під керівництвом професора Ф. Ф. Бейльштейна (1866–1906 рр.). Змістовний лекційний курс з хімічного аналізу Ф. Ф. Бейльштейна став прикладом ідеальної теоретичної підготовки у подальшому науковому пошуку студента О. П. Лідова.

Означено, що в період навчання молодого хіміка активного розвитку набула текстильна промисловість. Тому, після закінчення повного курсу навчання у СПбТІ у науковій діяльності О. П. Лідова розпочався новий етап, що тривав з 1879 р. до 1889 р. включно. Протягом цього часу він отримав посаду хіміка, а пізніше і посаду директора, облаштованого ним же хімічного заводу при «Товаристві мануфактури А. І. Баранова» Олександрійського повіту Володимирської губернії. Саме під час роботи на підприємстві А. І. Баранова молодий учений спільно з професором В. А. Тихомировим винайшли електролітичний спосіб відбілювання тканин. Експеримент ґрунтувався на процесі електролізу хлору та його взаємодії з лугом у одному і тому самому апараті – електролізері. Ідеї О. П. Лідова та В. А. Тихомирова були настільки новаторськими, що зразки відбіленої електролітичним способом тканини були експоновані науковцями спочатку на Московській промисловій виставці у 1882 р. а у 1885 р. – на Всесвітній Віденській виставці.

Уваги заслуговують експериментальні роботи вченого у деревообробній галузі. Так у 1887 р. вчений отримав патент на «целог»³² – будівельний матеріал,

³² Авербух А. Я., Богушевская К. К. Что делает химия из древесины. Композиции материалов из древесины и связующих. М.: Лесная промышленность, 1970. 164 с.

який отримували шляхом обробки клітковини соляною кислотою та подальшим пресуванням, що сприяло розвитку нових конструкційних матеріалів із деревини.

У підрозділі 2.2. «Діяльність О. П. Лідова на посаді професора ХТІ (1889–1919 рр.)» відображено особливості роботи професора у ХТІ. Саме в інституті професійна діяльність О. П. Лідова досягла значного розвитку та набула системного характеру. Науковця взяв на роботу у 1889 р. особисто В. Л. Кирпичов (1845–1913) за позитивним відгуком професора М. І. Тавілдарова (1846–1918). У 1892 р. О. П. Лідов отримав звання професора, у тому ж році його було затверджено статським радником. А з 1892 р. по 1915 р. включно учений очолив лабораторію органічних та фарбувальних речовин. У ній хімік під час своєї наукової діяльності проводив усі дослідження як самостійно, так і з студентами та своїми учнями – молодими науковцями. О. П. Лідов був досвідченим та авторитетним дослідником, тому наукова спільнота оцінила його наукові здобутки. У 1894 р. без захисту дисертації за високі заслуги у галузі хімії він отримав звання доктора хімічних наук.

З 1904 р. по 1919 р. включно тривав період діяльності професора О. П. Лідова, присвячений дослідженню декількох інертних газів. Газоподібні речовини мали у своєму складі вуглеводень, азот та водень у прихованій формі. З 1914 р. професор отримав можливість перевіряти свої дослідження у лабораторії, яка утворилася інститутом спільно із Радою з'їзду гірничопромисловців півдня Російської імперії.

Курс хімічної технології, який читав професор, включав у себе такі напрямки: технологія жирових речовин, шкіряне виробництво та дослідження властивостей волокнистих речовин, текстильне виробництво та переробку нафтопродуктів. У процесі розвитку промисловості названі галузі набували все більш комплексного характеру і вже не могли вміщуватись в одному навчальному курсі. З метою якісної підготовки фахівців та щоб бути на часі із найновішими досягненнями хімічної науки, О. П. Лідов розпочав розробку спецкурсів, які б могли усунути вказаний недолік. Зрештою ця робота лягла в основу кількох навчальних дисциплін, частину із яких вчений читав самостійно, а іншу – довіряв своїм учням, які продовжили його пошуки на науково-педагогічній ниві.

У третьому розділі «Науково-дослідна діяльність О. П. Лідова» виділено результати систематизації наукового доробку вченого та окреслено його роль у дослідженні переробки органічної продукції у 80-ті роки ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлено головні напрямки роботи вченого, проведено контент-аналіз його доробку та визначено галузі хімічної технології, які він безпосередньо вивчав протягом періоду своєї творчої активності.

У підрозділі 3.1. «Розробка проблем фарбування органічними барвниками у галузі текстильної промисловості» узагальнено новаторські дослідження у галузі хімічної технології фарбування. Початком роботи за цим напрямком можна вважати 1882 р., коли з'явилася перша спільна з професором В. А. Тихомировим публікація у ЖРФХТ. Стаття відразу привернула увагу наукового загалу та стосувалася електролітичного способу відбілювання тканини. Проте, винахід не було вчасно запатентовано вченими – і патент не було отримано. Головними монографіями професора з цієї тематики стали: «Хімічна технологія волокнистих речовин» (1893 р.), «Відбілювання, фарбування та ситцедрукування. Хімічна технологія

волокнистих речовин» (1900 р.), «Природні органічні фарби» (1901 р.). Варто зазначити, що «Природні органічні фарби» опубліковані у часописі «Бібліотека промислових знань» за редакцією Д. І. Менделєєва. Серед основних чинників, що свідчили про подальшу тісну співпрацю Дмитра Івановича та Олександра Павловича, стала їхня епістолярна спадщина. Листування видатних науковців зберігається в особовій справі О. П. Лідова у Відділі рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського НАН України.

У підрозділі 3.2. «Теорія та практика переробки нафтопродуктів і дослідження інертних газів» проведено системний аналіз наукового доробку О. П. Лідова у напрямку вивчення декількох інертних газів, що мали у своєму хімічному складі вуглеводень, азот та водень. Встановлено, що головні роботи професора згодом стали частиною його навчальних курсів. Практична робота О. П. Лідова була досить багатогранною. Він опублікував декілька змістовних монографій з дослідження інертних газів та переробки нафтопродуктів: «Аналіз нафтового коксу» (1881 р.), «Аналіз газів» (1907 р.), «Короткий курс газового виробництва» (1911 р.).

Провідному практику належить значна кількість експериментальних робіт зі згаданого напрямку, переважна більшість яких надрукована у ЖРФХТ. Публікації були не лише досить інформативними, а й мали низку нововведень, що стосувалися простоти використання хімічних реагентів та промислового обладнання. Керуючи студентською практикою на заводах, науковець передавав свій досвід інженерам-газовикам, які пізніше втілювали в життя ці задуми при проектуванні газових та хімічних заводів. Важливим практично-науковим осередком ХТІ був газовий завод, який реконструював О. П. Лідов. Міні-завод зміг повністю забезпечувати опаленням приміщення інституту. Завдяки зусиллям ученого з 1890 р. освітлення корпусів ХТІ проводилося виключно ресурсами цього заводу.

Особливо плідною була робота О. П. Лідова над організацією робочого процесу на хімічних підприємствах. Професора часто запрошували консультантом на такі промислові об'єкти, як Катеринославське вище гірниче училище, Харківський газовий завод тощо. Невипадково у науковій літературі О. П. Лідова по праву вважали «одним із головних консультантів із газового виробництва у Харківській губернії»²⁴.

Ще однією важливою складовою практичної діяльності професора варто вважати його роботу у Раді з'їзду гірничопромисловців півдня Російської імперії. Вчений проводив науково-експертну роботу в інтересах ХТІ. Завдяки плідній співпраці провідних професорів, у тому числі і О. П. Лідова, із керівництвом Ради з'їзду гірничопромисловців півдня Російської імперії була надана значна матеріально-технічна допомога для ХТІ.

У підрозділі 3.3. «Новаторство досліджень окремих напрямків хімічної технології та аспектів промислової екології» йдеться про праці О. П. Лідова, що стосувалися дослідження переробки жирових речовин, шкіряного виробництва, сухої переробки деревини, свічкового виробництва, миловаріння тощо. Професор став одним із перших, хто звернув увагу на актуальність дослідження шкідливості викидів хімічних підприємств для навколишнього середовища. Саме тому хімік не

зміг оминати своєю увагою питання шкідливості стічних вод заводів текстильного виробництва. У 1900 р. він опублікував статтю під назвою «Сажа» у Енциклопедичному словнику Брокгауза та Єфрона. Провідний інженер-практик пропонував не лише будувати сажокопильні для виробництва сажі та її подальшого повторного використання, а й повертати у роботу тепло, яке утворювалося при знешкодженні сажі.

Для розуміння масштабів забруднення навколишнього середовища через діяльність хімічної промисловості, вчений опублікував монографію «Стічні води відбілювальних, фарбувальних та ситцевибивних фабрик, їхнє очищення та знешкодження» (1905 р.). Праця була досить актуальною для тогочасних науковців, оскільки містила значну кількість прикладів практичного використання очищувальних споруд, закордонних технологій знешкодження хімічних реагентів, тощо. Слід зазначити, що у 1902/1903 навчальному році професором було прочитано факультативні, необов'язкові курси для студентів, які цікавилися спеціальними хімічними технологіями волокнистих речовин з питання очищення стічних вод фабрик та заводів зазначеної спеціальності.

Протягом своєї наукової діяльності О. П. Лідов займався багатьма експериментами, що не стосувалися якихось конкретних досліджень. Дисертанткою знайдено інформацію, що хімік проводив новітні на той час дослідження у лабораторіях як мануфактури ім. Баранова, так і ХТІ. Проведення аналізу стічної, водопровідної та дощової води, визначення якості харчових продуктів, складу консистентних олій, об'єму газової суміші – все це було у компетенції ученого. Окремо слід звернути увагу на його доробок у жировій промисловості, а особливо на низку новаторських статей у «Віснику жирових речовин». Інформація, що увійшла в часопис, проте не потрапила до щорічних звітів інституту, виявилася унікальною. Вона стосувалася залучення до роботи молодих студентів, які досліджували властивості продуктів та речовин, що нечасто використовувалися у хімічній промисловості.

У підрозділі 3.4. «Розвиток наукової спадщини вченого» узагальнено наукові пошуки інженерів-хіміків у напрямку дослідження переробки жирових речовин та нафтопродуктів під керівництвом О. П. Лідова. Останньому належала визначальна роль у підготовці кваліфікованих наукових кадрів у ХТІ у галузі хімічної науки. Окрім наукової та викладацької діяльності, професор зосереджував увагу на проведенні практичних занять, з метою підвищення рівня кваліфікації майбутніх дослідників. Тому, не випадково, з 1889 р., коли відкрилися хімічні майстерні, О. П. Лідов очолив лабораторію органічних та фарбувальних речовин. Усі студенти, що займалися науковою працею в цій лабораторії, мали змогу отримати слушну пораду та допомогу ученого у своїх пошуках. У науковому осередку за керівництвом О. П. Лідова здійснили свої перші дослідження майбутні професори М. І. Кузнецов, С. О. Фокін, Г. М. Гулінов та Б. Н. Тютюнников.

О. П. Лідов всіляко підтримував своїх учнів, друкував спільні статті у ЖРФХТ, клопотав щодо відряджень для молодих спеціалістів – не лише на теренах Російської імперії, а й за кордон. Науковець опікувався і матеріальними проблемами своїх послідовників. Зважаючи на їхнє скрутне матеріальне становище він

виклопотав для своїх студентів, у майбутньому лаборантів та викладачів кафедри органічних та фарбувальних речовин, Г. М. Гулінова та М. І. Кузнецова стипендії Міністерства освіти. Пізніше, опікувався збереженням навчального навантаження для М. І. Кузнецова після закінчення професорської практики. Як керівник підрозділу О. П. Лідов готував С. О. Фокіна для читання курсу технології жирів. Тому і наполягав на вивченні у закордонному відрядженні цієї тематики, після успішного завершення якого молодий науковець отримав звання екстраординарного професора. Учні О. П. Лідова продовжили дослідження жирової та текстильної промисловостей, а також розробку напряму переробки нафтопродуктів.

У четвертому розділі **«Експертна та науково-організаційна робота»** розкрито науково-організаційну та багатогалузеву експертну діяльність професора О. П. Лідова.

У підрозділі **4.1. «Експертна діяльність ученого»** викладено головні особливості експертної роботи науковця. Доведено авторитетність ученого серед керівництва провідних установ та промислових підприємств. Експертні висновки О. П. Лідова високо цінилися та стосувалися не лише аналізу якості продуктів харчування та хімічних реагентів, але і відповідності якості будівництва технічних проектів не лише у ХТІ, а й за його межами. На той час професор був визнаним фахівцем у галузі текстильного, газового, шкіряного та миловарного виробництв. Ним проводилися дослідження визначення хімічного складу води та копальневих газів, структури ґрунту, якості дощової води, води з річкових водогонів та відкритих водойм тощо.

Вважаючи О. П. Лідова професіоналом із шкіряного виробництва, його запрошували на судові експертизи зі спірних питань. Так, наприклад згідно з даними судового слідчого другого Сумського повіту, працівник Старченко побудував у Сумах без дозволу шкіряний завод. Для виконання експертизи директором ХТІ було рекомендовано О. П. Лідова, який дослідив підприємство досить прискіпливо та надав звіт у письмовому вигляді. Висновок експерта підтвердив підозри керівництва про загрозу навколишньому середовищу шкідливих викидів промислового підприємства. На важливість думки О. П. Лідова вказував ще той факт, що окремі установи наголошували на виконанні досліджень виключно під його керівництвом. Так, Акціонерне товариство Південних маслосімейних та хімічних товариств «Саломас» вважало обов'язковою присутність завідувача лабораторії (як експерта) під час експерименту зі зразком соняшникового насіння. «Саломас» вимагало безпосереднього керівництва операцією О. П. Лідовим, за що було внесено додаткову оплату. Тобто, хімік проводив наукові експертизи не лише для потреб ХТІ, а і для військових установ, промислових підприємств та судових відомств.

У підрозділі **4.2. «Навчально-організаційна робота»** з'ясовано діяльність О. П. Лідова у наукових товариствах та громадських організаціях. Зокрема, такими були Товариство допомоги нужденним студентам, Літературно-художній гурток.

Слід згадати й участь О. П. Лідова в організаційних питаннях щодо представлення ХПТІ на Другому з'їзді російських натуралістів з технічної та професійної освіти у Російській імперії, що відбувся у 1895 р. Одним із важливих елементів репрезентації доробку колективу ХТІ стала підготовка спеціального

альбому. Фотоальбом знайомив відвідувачів виставки з усім упорядкуванням ХТІ: із будівлями, внутрішніми приміщеннями, лабораторіями, майстернями, музеями, аудиторіями, а також були сфотографовані найцікавіші прилади та обладнання. Оригінал фотографічного альбому зберігається на даному етапі у музеї НТУ «ХП».

О. П. Лідов був також одним із активних діячів Навчального комітету ХТІ, де вирішувалися спірні питання перебігу освітнього процесу. Слід відзначити роботу хіміка щодо відновлення бібліотечного фонду. Неодноразово він виступав на засіданнях Навчального комітету щодо збільшення асигнувань на забезпечення бібліотеки новою літературою. Дослідник вважав, що через бурхливий розвиток хімічної промисловості, відкриття нових кафедр та лабораторій, існувала гостра необхідність у забезпеченні професійною літературою. Регулярно на засіданнях Навчального комітету вирішувалися питання складу екзаменаційних комісій на випускних іспитах студентів хімічного відділення. Кожного року до складу екзаменаційної комісії входив О. П. Лідов. Окрім того, він був не лише керівником кафедри, дипломних та курсових робіт студентів, але й допомагав молодим спеціалістам з майбутнім працевлаштуванням. Він підтримував зв'язок із багатьма промисловими підприємствами як у Харківській губернії, так і за її межами.

У підрозділі 4.3. «Співпраця з редакціями науково-енциклопедичних видань» висвітлено науково-просвітницьку діяльність О. П. Лідова, яка стосувалася написання енциклопедичних статей до словників Брокгауза та Єфрона і Російського бібліографічного інституту Гранат. Вченим опубліковано 305 енциклопедичних статей (278 та 23 статті у Енциклопедичних словниках Брокгауза та Єфрона та Російського бібліографічного інституту Гранат). Варто зазначити, що 261 публікація із 278 Енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона стосувалася текстильного виробництва. Серед їхньої кількості були визначення 64 пігментів та 30 барвників органічного та неорганічного походження. Значення більшості статей залишається актуальним і дотепер: «асфальт», «вода технічна», «пігмент», «ситці», «шовк» тощо. Серед інших, О. П. Лідов опублікував декілька змістовних одноосібних статей у Енциклопедичному словнику Брокгауза та Єфрона, окремі із яких увійшли до рубрики «Більш значні за обсягом оригінальні статті». Статті у Енциклопедичному словнику Російського бібліографічного інституту Гранат переважно стосувалися загальних питань органічної хімії: «ацетилен», «газолін», «бензол», «бензин» тощо. Участь професора ХТІ О. П. Лідова у написанні статей до словників беззаперечно свідчить про його значний авторитет серед провідних науковців-хіміків початку ХХ ст.

У підрозділі 4.4. «Співробітництво з Російським фізико-хімічним товариством» висвітлено багаторічну плідну наукову співпрацю із редакцією РФХТ. Уся наукова кар'єра О. П. Лідова була присвячена у тому числі і роботі у РФХТ: проведення публічних лекцій, наукових доповідей, публікації статей у ЖРФХТ. Зокрема, перші публікації вченого з'явилися у 1881 р., а його наукова активність тривала до 1917 р. У ЖРФХТ О. П. Лідом було опубліковано 91 статтю, у число яких входили публічні лекції та повідомлення.

Серед низки експериментальних робіт особливої уваги заслуговує робота, опублікована 30 березня 1900 р. Того ж дня редакцію Фізико-хімічної секції

дослідних наук при Харківському Імператорському університеті було надіслано лист-відповідь щодо відкриття «Нового газу» О. П. Лідовим. Цей дослід було продубльовано науковцями М. Г. Єгоровим, О. М. Доброхотовим та І. А. Лебедевим під керівництвом завідувача лабораторії Головної Палати мір та вагів Д. І. Менделєєва. Хоча винахід не підтвердився, («новим газом» О. П. Лідова виявилася суміш п'яти газів: гелію, неону, аргону, криптону та ксенону), із цієї події почалася тісна співпраця двох провідних науковців Д. І. Менделєєва та О. П. Лідова.

Також, науковець активно співпрацював із багатьма видатними науковцями щодо унормування поняттєво-термінологічного апарату хімічної номенклатури після обговорення цього питання на Женевському конгресі. Окрім того, про значущість доробку О. П. Лідова свідчать його виступи на III Міжнародному конгресі у м. Бухарест, VII Міжнародному конгресі чистої прикладної хімії у Лондоні, у товаристві Royal Society of Arte в Лондоні у 1917 р. Вчений особисто був знайомий із провідними вченими-хіміками того часу, не лише Європейських країн, а й США.

ВИСНОВКИ

У результаті проведення комплексного дослідження та систематизації матеріалу щодо особистості та наукового пошуку О. П. Лідова зроблено наступні висновки:

1. У 80-тих роках XIX – початку XX ст. у ХТІ діяла плеяда видатних науковців-хіміків, серед яких чільне місце посідав вчений-новатор – Олександр Павлович Лідов. Його доробок займав істотне місце у вітчизняній та світовій науковій думці, отримав широке визнання серед промисловців та інженерів.

Водночас, його ім'я та діяльність не знайшли належного відображення у фаховій історичній літературі – їх згадано лише фрагментарно, переважно в публікаціях ювілейного характеру. Дослідники жодним чином не згадали такі важливі напрями діяльності вченого, як клеєварний, лаковарний, миловарний, технологія виробництва жирових речовин тощо. Повністю відсутній аналіз його науково-організаційної діяльності. Основний загальний робіт істориків мав переважно описовий характер та вирізнявся значною кількістю неточностей і похибок у викладенні фактажу.

Відсутня інформація щодо керівництва ним навчально-науковою лабораторією органічних і фарбувальних речовин та щорічними виробничими практиками. Невідомими залишалися число та характер наукових праць вченого. У публікаціях, присвячених постаті науковця, недостатньо використано архівні матеріали. Сучасна українська історія науки й техніки не розкриває сутності спеціальних наукових досліджень, присвячених науково-педагогічній та дослідницько-організаційній діяльності професора О. П. Лідова.

Для фахового вивчення наукового доробку видатного вченого сформовано репрезентативну джерельну базу, до якої залучено значну кількість архівних матеріалів. У роботі було опрацьовано документи архівних установ, значну частину яких запроваджено до наукового обігу вперше. Головним джерелом дослідження наукового доробку вченого став особистий архів О. П. Лідова. Праці самого професора О. П. Лідова за допомогою контент-аналізу розподілено за такими

напрямами хімічної технології: текстильне виробництво, інертні гази, питання загальної хімії, технологія переробки органічних речовин, переробка нафтопродуктів, шкіряне виробництво, суха переробка деревини, миловаріння, свічкове виробництво. Для розкриття теми застосовано загальноприйняті методологічні принципи і підходи, що ґрунтуються на комплексному використанні методів: біографічного, проблемно-хронологічного та періодизації.

2. Доведено, що формування наукових уподобань О. П. Лідова відбувалося під впливом діяльності таких відомих вчених: Д. І. Менделєєв, Ф. Ф. Бейльштейн, О. О. Летній, В. Ю. Рихтер. За результатами аналізу численних архівних матеріалів вперше виділено основні етапи становлення наукового світогляду О. П. Лідова. *Перший період* (1866–1878 рр.) характеризується формуванням наукових пріоритетів майбутнього вченого під час навчання у Московській гімназії (1866–1870 рр.), Московському університеті (1870–1872 рр.), а згодом – у СПбТІ (1872–1877 рр.). *Другий період* (1879–1888 рр.) пов'язаний із роботою молодого вченого хіміком у «Товаристві мануфактури А. І. Баранова» Олександрівського повіту Володимирської губернії. *Третій період* (1889–1903 рр.) позначився активною діяльністю у ХТІ та дослідженням основних аспектів органічної хімії. *Четвертий період* (1904–1919 рр.) виокремлюється зосередженням уваги вже досвідченого науковця на питаннях вивчення інертних газів і публікації тематичних праць.

3. Наукова спадщина О. П. Лідова є багатогранною. Встановлено, що вченим підготовлено і опубліковано майже 500 наукових праць. За період роботи у ХТІ мав досвід у наступних галузях органічної та неорганічної хімії: текстильне виробництво, дослідження інертних газів та переробки нафтопродуктів, ситцевибивання, добування світільного газу із деревини, технологія переробки жирових речовин, клеєваріння, лаковарне та шкіряне виробництва. Виділено два головних напрямки наукової діяльності О. П. Лідова, спрямовані переважно на дослідження текстильного виробництва та складу інертних газів. Встановлено, що більшість його праць стосувалася дослідження переробки органічної продукції. Свідченням наукового авторитету вченого стала монографія «Хімічна технологія волокнистих речовин», що завдяки своїй актуальності була перекладена на декілька іноземних мов. Праця містила значну кількість рецептів суцільного фарбування та відбілювання, які здебільшого використовувалися на вітчизняних текстильних фабриках. Монографія «Природні органічні барвники» опублікована у виданні «Бібліотека промислових знань». Цей часопис видавався за редакцією Д. І. Менделєєва. У ньому збиралися всі важливі промислові досягнення тогочасної хімічної науки, що сприяли розвитку промислового потенціалу країни.

Доведено, що О. П. Лідов активно працював над дослідженням складу інертних газів, відобразивши це в монографіях «Аналіз газів» та «Короткому курсі газового виробництва». Через свою важливість як посібника для інженерів-газовиків та незначну кількість праць російською мовою із цього спрямування, роботу «Аналіз газів» із деякими змінами було ще раз перевидано у 1928 р. М. І. Кузнецовим, що свідчить про актуальність порушених у ній проблем. Окрім теоретичних напрацювань, науковець провів низку досліджень у лабораторії,

створеній ХТІ спільно із Радою з'їзду гірничопромисловців півдня Російської імперії.

Протягом усієї своєї наукової діяльності учений турбувався про збереження довкілля, низка його робіт стосувалася повторного використання відходів хімічного виробництва. Обґрунтовано, що О. П. Лідов фактично є фундатором екологічного напрямку хімічної технології.

4. Професор опікав учнів і послідовників, що безпосередньо науково зростали під його керівництвом. Серед них чільне місце належало Г. М. Гулінову, С. О. Фокіну, М. І. Кузнецову та Б. Н. Тютюнникову, які займалися дослідженнями органічної та неорганічної хімії, започаткованими ще під керівництвом О. П. Лідова. Зокрема, Г. М. Гулінов проводив вивчення пігментів. Під керівництвом С. О. Фокіна у 1909 р. побудовано перше у Російській імперії обладнання для гідрогенізації олій. Б. Н. Тютюнников у 1968 р. отримав Ленінську премію СРСР за вдосконалення способу гідрогенізації рослинних олій, а М. І. Кузнецов продовжив наукові пошуки свого вчителя у напрямку дослідження продуктів переробки нафти.

5. Вивчення архівних джерел сприяло формуванню уявлень про експертну діяльність О. П. Лідова. Підтверджено, що авторитет хіміка був широковідомим за межами інституту, тому установи, котрі давали запити щодо експертиз, часто клопотали про особисту участь науковця у дослідженнях. Визначення якості питної води, вмісту жирових речовин у досліджуваних зразках, знаходження оптимального відсоткового відношення кінцевих продуктів – все це належало до компетенцій О. П. Лідова. До його порад прислухалися не лише під час будівництва і переобладнання лабораторій інституту, але і у питаннях доцільності функціонування діючих установ Харківської губернії за клопотання судового відомства. Хімік проводив важливі дослідження складу газу із копалень на вибухонебезпечність, а також проводив аналіз повітря на небезпечні для людини домішки.

6. Яскравим підтвердженням визнання О. П. Лідова як провідного вченого-хіміка стала його тісна співпраця із видавництвами Енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона й Енциклопедичного словника Російського бібліографічного інституту Гранат. Вчений підготував для них 305 змістовних статей, що стосувалися переважно напрямку текстильного виробництва. Публікацією значної кількості статей науковець сприяв поширенню теоретичних знань із органічної та неорганічної хімії на території Російської імперії. З'ясовано, що О. П. Лідов був автором 94 визначень барвників та пігментів у енциклопедії.

7. Професор проводив активну організаційну діяльність, що полягала в участі у благодійних, наукових та інших товариствах, організації практики студентів хімічного відділення та їхнього працевлаштування, у роботі РФХТ та міжнародних форумах. Важливими є участь О. П. Лідова у діяльності РФХТ, його співпраця із провідними хіміками щодо унормування термінологічного апарату хімічної номенклатури на Женевському конгресі (1892 р.), доповіді на III Міжнародному конгресі у Бухаресті, VII Міжнародному конгресі чистої прикладної хімії у Лондоні та VIII Міжнародному конгресі з прикладної хімії у Нью Йорку. У 1917 р. доповідь професора «Про необхідність розвідування природного газу у Росії» було заслухано

у Royal Society of Arte в Лондоні – вона набула важливого значення для його подальшого видобутку.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що О. П. Лідов зробив вагомий внесок у дослідження переробки органічної продукції у 80-ті роки ХІХ – початок ХХ ст. Наукові напрацювання професора широко використовують і дотепер хіміки-органіки, інженери, промисловці та студенти закладів вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Голова В. В. Внесок професора О. П. Лідова у підготовку кадрів хімічної науки у Харківському технологічному інституті. Українознавчий альманах; відп. редактор. М. Обушний. Київ: Вид-во. ТОВ «Вадекс», 2013. Вип. 14. с. 182–184.

2. Голова В. В. Науковий доробок професора О. П. Лідова у галузі газової справи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Вісник Національного технічного університету «ХПІ»; відп. редактор В. М. Скляр. Харків: НТУ «ХПІ», 2014. Вип. 30. с. 69–75.

3. Голова В. В. Наукова школа професора О. П. Лідова у галузі хімічної технології. Українознавчий альманах; відп. редактор. М. Обушний. Київ: Вид-во. ТОВ «Вадекс», 2014. Вип. 17. с. 303–306.

4. Голова В. В. Олександр Павлович Лідов як фундатор екологічного напрямку у хімічній технології. Вісник Національного технічного університету «ХПІ»; відп. редактор В. М. Скляр. Харків: НТУ «ХПІ», 2014. Вип. 59. с. 83–89.

5. Голова В. В. Александр Павлович Лидов – один из первых российских исследователей ХІХ – начала ХХ ст. Science and education a new dimension/ Humanities and Social Sciences; відп. редактор. Dr. Xenia Vamos. Budapest: Вид-во. «Keszult», 2014. Вип. ІІІ (10) 64. с. 28–31.

6. Голова В. В. Співпраця професора Харківського технологічного інституту О. П. Лідова з видавництвом енциклопедичного видання Брокгауза та Ефрона / Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання – міжвід. темат. зб. 2016. вип. 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_4_8

7. Голова В. В. Експертна діяльність професора хімічної технології О. П. Лідова. Інтелігенція і влада; відп. редактор Г. І. Гончарук. Одеса: «Екологія», 2016. Вип. 34. с. 176–185.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Голова В. В. Започаткування наукових досліджень в галузі хімії професором О. П. Лідовим в ХПІ. Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MICROCAD-2013): програма ХХІ науково-практичної конференції, Харків, 29–31 травня 2013 р. Харків: тип НТУ «ХПІ», С. 68

9. Голова В. В. Внесок професора Харківського технологічного інституту О. П. Лідова у становлення газової справи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Матеріали 12-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки», Конотоп, 3–5 жовтня 2013 р. Київ: тип. П. П. Лисенко, 2013. с. 75–77.

10. Голова В. В. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення діяльності лабораторії фарбувальних та органічних речовин під керівництвом професора О. П. Лідова. Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 30–31 жовтня 2013 р. Харків: тип НТУ «ХП», 2013. с. 288–289.

11. Голова В. В. Внесок професора О. П. Лідова у становлення хімічної технології фарбування у Харківському технологічному інституті наприкінці XIX – на початку XX ст. До 95-річного ювілею НАН України: матеріали XIX Всеукраїнської наукової конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, Київ, 18 квітня 2014 р. Київ: тип. АН Вищої освіти України, 2014. с. 39–42.

12. Голова В. В. Дослідження професора ХТІ О. П. Лідова у галузі промислової хімії наприкінці XIX – на початку XX ст. Актуальні питання історії науки і техніки: матеріали 13-ї Всеукраїнської наукової конференції, Коростень, 16–18 жовтня 2014 р. Київ: тип. Корост. міськ. ради, 2014. с. 71–74.

13. Голова В. В. Діяльність професора хімічної технології О. П. Лідова у напрямку підготовки молодих спеціалістів у ХТІ наприкінці XIX – на початку XX ст. Духовно-моралістичні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації: програма Міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 5 – 6 листопада 2014 р. Харків: тип. НТУ «ХП», 2016 р. с. 348–351.

14. Голова В. В. Технологія клеєваріння, розроблена професором О. П. Лідовим для зниження собівартості виробництва наприкінці XIX – на початку XX ст. Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 29–30 жовтня 2014 р. Харків: тип. НТУ «ХП», 2014. с. 198–200.

15. Голова В. В. О. П. Лідов як керівник практики та проектування студентів старших курсів хімічного відділення Харківського технологічного інституту наприкінці XIX – на початку XX ст. Наука України як фактор національної безпеки. Матеріали 19-ї Всеукраїнської наукової конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, Київ, 17 квітня 2015 р. Київ: тип. АН Вищої освіти України, 2015 р. с. 41–44

16. Голова В. В. Участь професора О. П. Лідова у діяльності Навчального комітету Харківського технологічного інституту. Актуальні питання історії науки і техніки: матеріали 14-ї Всеукраїнської наукової конференції, Київ; Львів, 8–10 жовтня 2015 р. Київ: тип. накладом Руслана Серцелевича, 2015. с. 112–114

17. Голова В. В. Діяльність харківських хіміків щодо унормування найменування органічних сполук наприкінці XIX ст. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XI Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів, Київ, 16 травня 2016 р. Вінниця: ТОВ «Нілан–ЛТД», 2016. с. 71–72.

18. Голова В. В. Співпраця професора О. П. Лідова з професором І. П. Осиповим. Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 26–27 жовтня 2016 р. Харків: тип. НТУ «ХП», 2016. с. 184.

19. Голова В. В. Участь О. П. Лідова у діяльності аналітичної комісії при фізико-хімічній секції Товариства дослідних наук при Харківському університеті. Модернізація науково-технологічної політики України: матеріали 21-ї Всеукраїнської наукової конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, Київ. 15 квітня 2017 р. Київ: АН Вищої освіти України, 2016. с. 42–45.

20. Голова В. В. Участь О. П. Лідова у виготовленні новітніх та економічно-вигідних рецептур рідкого мила: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Професор С. Л. Франкфурт (1866 – 1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження), Київ, 18 листопада 2016 р. Київ: ТОВ «Наш формат», 2016. Ч 2. с. 44–46

21. Голова В. В. Особисті записи професора О. П. Лідова щодо дослідження рослинного середовища та продуктів харчування. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XII Міжнародної конференції молодих учених та спеціалістів. Присвячена 100-річчю від дня створення Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААНУ, Київ, 19 травня 2017 р. Київ: ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ»», 2017. с. 244–246.

22. Голова В. В. Технологія переробки сільськогосподарської продукції як важливий напрямок наукової діяльності О. П. Лідова у галузі хімії. Історія освіти, науки і техніки в Україні: збірка матеріалів XII Міжнародної конференції молодих учених та спеціалістів. Серія «Наукові історико-бібліографічні читання», Київ, 19 травня 2017 р. Київ: ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ»», 2017. Чит. 11. с. 88–93.

23. Голова В. В. Співпраця професора Харківського технологічного інституту О. П. Лідова з Д. І. Менделєєвим. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: програма Міжнародної науково-теоретичної конференції студентів і аспірантів, Харків, 5–6 квітня 2017 р. Харків: НТУ «ХП», 2017. с. 5.

24. Радогуз С. А., Голова В. В. Окремі аспекти діяльності у галузі хімічної технології професора Харківського технологічного інституту О. П. Лідова. Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Дніпро, 24–25 листопада 2017 р. Дніпро: спд. «Охотнік», 2017. Частина 1. с. 287–288 (*Здобувачкою проаналізовано стан дослідження хімічної технології у ХТІ на початку ХХ ст.*).

Анотація

Голова В. В. Науково-освітній доробок професора О. П. Лідова у дослідженні переробки органічної продукції (80-ті роки ХІХ – початок ХХ століть) Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2018.

Дисертаційна робота є науковим історичним дослідженням, у якому на основі залучення широкої джерельної бази та методологічних засад розкрито науково-педагогічну діяльність провідного вченого, фундатора досліджень у напрямку

переробки органічної продукції у 80-ті роки XIX – початку XX ст. У процесі історично-аналітичного дослідження визначено творчий шлях, педагогічну та організаційну роботу ученого. Проаналізовано наукові пошуки О. П. Лідова та визначено головні напрямки наукових досліджень: текстильне виробництво, інертні гази, переробка нафтопродуктів, технологія переробки жирних речовин тощо. Розкрито першість О. П. Лідова у відкритті дугового способу відбілювання тканин. Знайдено інформацію щодо тісної співпраці О. П. Лідова і Д. І. Менделєєва та публікацій статей у Енциклопедичному словнику Брокгауза та Єфрона (278 од.). Складено найбільш повний перелік наукових праць ученого.

Ключові слова: О. П. Лідов, професор, Харківський технологічний інститут, органічна продукція, текстильне виробництво, переробка нафтопродуктів, екологічний напрямок, Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона, Енциклопедичний словник Російського бібліографічного інституту Гранат.

Аннотація

Голова В. В. Научно-образовательное наследие профессора А. П. Лидова в исследовании переработки органической продукции (80-ые годы XIX – начало XX века). Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2018.

Диссертация содержит комплексное исследование жизненного и творческого пути известного ученого в области переработки органической продукции как в ХТИ, так и на территории современной Украины профессора А. П. Лидова (1853–1919 гг.). Диссертационная работа состоит из введения, четырех разделов, выводов к каждому из них, общих выводов, списка использованных литературных источников, приложений.

Во введении доказана актуальность избранной темы, раскрыта ее связь с научной тематикой; сформулированы цели и задачи исследования; определены его объект, предмет, хронологические рамки, методы научного поиска, обоснованы научная новизна и практическое значение исследования; указан особый вклад исследователя, приведены сведения об апробации и публикациях автора. Диссертантка отмечает, что деятельность А. П. Лидова в контексте развития органической химии ранее не была предметом специальных исследований. Приведенный историографический обзор доказывает, что избранная научная проблема освещалась достаточно фрагментарно – и требует дальнейшей детальной разработки.

В первом разделе осуществлен анализ историографической ситуации научной проблемы, определено состояние ее источниковой базы, обоснована методология научного поиска. Основная часть работы построена на анализе архивных документов, периодических изданий, материалов музейных фондов и научных трудов А. П. Лидова. Благодаря контент-анализу труды химика разделены на группы: текстильное производство, инертные газы, вопросы общей химии, технология переработки органической продукции, переработка нефтепродуктов, сухая переработка древесины, мыловарение, кожевенное и свечное производства.

Во втором разделе осуществлен анализ основных фактов, сформировавших научное мировоззрение ученого. В результате проведения историко-аналитического анализа творческого и жизненного пути, а также научного наследия А. П. Лидова впервые представлена периодизация жизненного и творческого пути ученого. *Первый период* (1866–1878 гг.) характеризуется формированием научного мировоззрения А. П. Лидова в период обучения сначала в Московской гимназии (1866–1870 гг.), Московском университете (1870–1872 гг.), а позже – в СПбТИ (1872–1877 гг.). Содержательные лекции профессора Ф. Ф. Бейльштейна стали примером для дальнейшего научного становления студента. *Вторым периодом* (1879–1888 гг.) была работа молодого ученого сначала химиком в «Товариществе мануфактуры А. И. Баранова» Александровского уезда Владимирской губернии, где он получил свои первые значительные практические навыки на крупнейшей ситцевой фабрике Российской империи. *Третий период* (1889–1903 гг.) обозначился активной работой в ХТИ и исследованием основных аспектов органической химии. Профессор занимал должность руководителя лаборатории органических и красильных веществ, читал лекционный курс химической технологии, включающий такие направления: технологию жировых веществ, кожевенное производство, исследование свойств волокнистых веществ, текстильное производство и переработку нефтепродуктов. *Четвертый период* (1904–1919 гг.) выделяется сосредоточением внимания уже опытного ученого на вопросах изучения инертных газов и публикации тематических трудов.

В третьем разделе проанализированы научные поиски А. П. Лидова и основные направления его научных исследований. Раскрыто первенство А. П. Лидова в открытии дугового способа отбеливания тканей. Опубликованы монографии, которые не утратили своей актуальности и в наше время: «Химическая технология волокнистых веществ», «Природные органические краски», «Анализ нефтяного кокса», «Анализ газов», «Короткий курс газового производства» и т.д. Исследован весомый вклад А. П. Лидова в реконструкцию газового завода ХТИ. Ученый не только за небольшой срок смог устранить все неполадки мини-производства, но в дальнейшем освещение и отопление корпусов института проводилось исключительно с помощью резервов завода. Еще одной важной составляющей практической деятельности профессора стала его работа над исследованием качества угля Донецкого бассейна в лаборатории, которая была основана ХТИ совместно с Советом съезда горнопромышленников юга Российской империи.

В четвертом разделе раскрыто научно-организационную и многопрофильную экспертную деятельность. Экспертные выводы А. П. Лидова высоко ценились в промышленных кругах. Он проводил как исследования качества продуктов питания, химических реагентов, определял качественный состав газовых смесей, воды, так и проверял пригодность производственных строений к эксплуатации (химические мастерские, газовые, кожевенные заводы). Найдена информация о тесном сотрудничестве А. П. Лидова и Д. И. Менделеева – о публикации их статей в Энциклопедическом словаре Брокгауза и Эфрона (278 ед., 261 публикация из которых была посвящена исследованию текстильной промышленности). Кроме

этого, А. П. Лидов опубликовал 23 статьи химической тематики в Энциклопедическом словаре Российского библиографического института Гранат. Показано, что химик активно сотрудничал со многими выдающимися зарубежными учеными, о чем свидетельствуют его доклады на международных форумах: III Международный конгресс в Бухаресте, VII Международный конгресс чистой прикладной химии в Лондоне и т.д. Таким образом, показано, что составные части научного наследия заслуженного профессора А. П. Лидова сыграли важную роль в исследовании переработки органической продукции на территории современной Украины в 80-е годы XIX – начале XX в.

Ключевые слова: А. П. Лидов, профессор, Харьковский технологический институт, органическая продукция, текстильное производство, переработка нефтепродуктов, экологическое направление, Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат.

Annotation

Golova V. V. The scientific and educational achievements of Professor A. P. Lidov in research on the processing of organic products in the 80-s years of the 19th – early 20th century. Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, speciality 07.00.07 – History of Science and Technique – State Scientific Agricultural Library of NAAS of Ukraine. Kyiv, 2018.

The dissertation is a scientific historical research. It is based on the involvement of an extensive source base and methodological foundations. The scientific and educational activity of the leading scientist, the founder of the research in the field of processing organic products was discovered in the late 19th and early 20th centuries. The scientist's creative career and pedagogical as well as his organizational work during the process of historical and analytical research have been determined. A. P. Lidov's scientific searches have been analyzed. The main directions A. P. Lidov's scientific research have been determined: textile production, inert gases, processing of petroleum products, fatty substances processing technology, etc. A. P. Lidov's primacy was discovered in the opening of the arc method of bleaching fabrics. The information on the close cooperation of A. P. Lidov and D. I. Mendeleev was found. Their collective articles published in the Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron (278 units). The most complete list of scientific works of the scientist has been made.

Key words: A. P. Lidov, professor, Kharkov Institute of Technology, organic products, textile production, processing of petroleum products, environmental direction, Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron, Encyclopedic Dictionary of the Russian Bibliographic Institute Granat.